

УДК 330.837(477)

Ю.В. Ущатовський, к.е.н, доц.
Житомирський державний технологічний університет

ІДЕЇ ІНСТИТУЦІОНАЛІЗМУ В ПЛОЩИНІ МЕТОДОЛОГІЧНИХ ПОШУКІВ ПРЕДСТАВНИКІВ СОЦІАЛЬНОГО НАПРЯМКУ В ЕКОНОМІЧНІЙ ДУМЦІ УКРАЇНИ КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ.

Методологічні підходи представників соціального напрямку в економічній думці України на зламі ХІХ–ХХ ст. мають багато спільних рис з традиційним інституціоналізмом, але недостатньо вивчені у площині інституційного аналізу. У статті з'ясується вплив неокласичної методології на вдосконалення методів дослідження українськими вченими інституційного середовища господарського життя. Наголос зроблено на важливих еволюційних аспектах у теоретичних спадщинах прихильника історичної школи В.Левитського, представника плюралістичної соціології М.Ковалевського, «легального марксиста» М.Туган-Барановського у площині трансформації їх методологічних підходів.

У площині з'ясування ідей інституціоналізму у представників соціального напрямку підкреслено вплив *Methodenstreit* на дослідження В.Левитського та методологічний зв'язок вченого з О.Контом та Дж.С. Міллем; встановлення М.Ковалевським демографічного фактора критерієм періодизації господарського розвитку та важливість аналізу формальних та неформальних інституцій для вдосконалення державної економічної політики; прагнення М.Туган-Барановського розширити неокласичне розуміння предмета економічної науки у створеній ним синтетичній теорії цінності, залучивши до цього інституційні складові.

Методологічні здобутки «маргіналістичної революції» сприяли перегляду методологічних підходів представниками соціального напрямку в економічній думці України кінця ХІХ – початку ХХ ст. Зокрема, В.Левитський прагнув синтезувати теоретичні висновки вчення неокласиків з концептуальним підходом німецької історичної школи на основі концепції соціальної статистики та динаміки. М.Ковалевський уникав дедуктивних узагальнень, використовуючи історико-порівняльний метод, який його споріднював з представниками німецької історичної школи та традиційним інституціоналізмом. Під впливом досягнень неокласиків він скерував свій аналіз від соціології до економіки, що повністю відповідає методологічним засадам раннього інституціоналізму. Що ж до М.Туган-Барановського, то він під впливом неокласиків зрозумів обмеженість теоретичних основ марксизму і його практичної функції. Неокласична теорія граничної корисності обумовила намагання вченого адаптувати марксизм до умов нової методології неокласиків через створення синтетичної теорії цінності.

Еволюційні та органічні складові методології представників соціального напрямку та антропоцентризм стали важливою основою для інституційного аналізу господарських явищ і процесів. Заслугує уваги постановка В.Левитським та М.Ковалевським проблеми імплементації інституцій, їх відповідності соціально-економічній структурі суспільства.

Ключові слова: економічна думка України, інституції, імплементація інституцій, методологія інституціоналізму, антропоцентризм, еволюційний підхід.

Постановка проблеми. *Methodenstreit* – полеміка між Г.Шмолером, представником нової історичної школи, і К.Менгером, натхненником «маргіналістичної революції», щодо методологічних проблем в економічній науці, що відбулася у 70-х рр. ХІХ ст., мала свій відгомін і в середовищі українських вчених. Вона підштовхнула українських вчених до сміливих пошуків методології адекватної для вирішення актуальних господарських проблем тогочасної Російської імперії. В процесі методологічних пошуків в Україні на зламі ХІХ–ХХ ст. сформувалося три основні напрямки в економічній науці: 1) класичний (згодом маргіналізм), що був зосереджений на вивченні закономірностей оптимального режиму функціонування підприємства в умовах вільної конкуренції й економічної рівноваги господарської системи; 2) соціалізм (переважно марксистського розуміння), який, поділяючи з класиками абстрактно-дедуктивну методологію, прагнув прив'язати дію економічних законів до умов конкретно-історичного періоду; 3) соціальний, який протиставляв абстрактно-дедуктивній методології класиків описово-емпіричну, індуктивну методологію, суб'єктивне пояснення економічних законів. Соціальний напрям ній третині ХІХ ст. під значним впливом німецької історичної шенішим в Україні кінця ХІХ – початку ХХ ст. і прагнув пояснити соціальну, історичну та етико-правову обумовленість явищ економічного життя, перебував у пошуку наукових засад регулювання соціально-економічних процесів. Згадані аспекти у методологічних підходах представників соціального напрямку є мало вивчені у площині інституційного аналізу, а тому привабливі для дослідників гносеологічних витоків інституціоналізму в Україні.

© Ю.В. Ущатовський, 2014

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Якщо на вплив Methodenstreit на розвиток української економічної думки вперше звернув увагу Іван-Степан Коропецький у статті «Відгомін “Methodenstreit” в Україні. Стаття Костянтина Гаттенбергера» [4, С. 120–128], то проблему витоків інституціоналізму в Україні вперше порушив у середині 90-х рр. ХХ ст. харківський професор Е.Лортикян [9, С. 59]. Незважаючи на популярність інституційних досліджень в сучасній Україні праць зосереджених безпосередньо на методологічних аспектах інституціоналізму в економічній думці України кінця ХІХ – початку ХХ ст. зовсім небагато. Передусім це фундаментальні дослідження Т.Гайдай «Парадигма інституціоналізму: методологічний контекст» [1] та П.Леоненка «Методологічні аспекти історії української економічної думки (ХІХ–ХХ ст.)» [8] На наш погляд, дослідження ідей інституціоналізму у площині методологічних пошуків соціальної школи сприятиме кращому розумінню еволюції економічної науки в Україні, дозволить використати втрачені у процесі її розвитку теоретичні елементи для модифікації наявної інституційної парадигми.

Метою статті є з'ясування ідей інституціоналізму у науковому доробку представників соціального напрямку в економічній думці України кінця ХІХ – початку ХХ ст. у площині нових шляхів розвитку методології економічної науки.

Викладення основного матеріалу. Соціальний напрям в економічній думці України на початку ХХ ст. об'єднував представників різних економічних шкіл: прихильників класичної школи, послідовників німецької історичної школи, adeptів і противників марксизму. Представників соціального напрямку в економічній думці України і перших представників інституціоналізму передусім об'єднує прагнення вирішити складні та багатогранні проблеми еволюції господарських систем.

Зробимо наголос на важливих еволюційних аспектах у теоретичній спадщині окремих представників соціального напрямку в площині трансформації їх методологічних підходів.

Вплив Methodenstreit відчутний у працях з методології професора Харківського університету Володимира Левитського (1854–1939), які пронизані прагненням синтезувати теоретичні висновки вчення неокласиків з концептуальним підходом німецької історичної школи. Про це він відверто говорить у «Завданнях і методах науки про народне господарство» (1890) [5, С. 18, 31]. На нашу думку, такий світогляд вченого можна пояснити захопленням соціальним реформізмом Джона Стюарта Мілля, який єдиний серед класиків зробив перші кроки назустріч новоствореній науці – соціології. Соціальна складова творчості Дж.С. Мілля певною мірою пояснює прихильне ставлення українського вченого до методології німецької історичної школи. Крім того, її можна також пояснити стажуванням В.Левитського протягом 1882–1883 рр. в університетах Гейдельберга та Берліну, де він у 1882 р. брав участь в економічному семінарі проф. Г.Шмоллера. Високо цінував В.Левитський також праці Карла Менгера, підкреслюючи його спроби примирити дедуктивну методологію маргіналізму з індуктивізмом німецької історичної школи. Він зазначав, що основні методологічні питання в політичній економії «поставлені правильно завдяки, з одного боку, працям історичної школи і, з другого боку, англійській школі теоретиків, із Д.С. Міллем на чолі, а також у самий останній час, школі австрійських теоретиків, блискучим представником яких є віденський професор Карл Менгер» [7 С. 232, 233].

Соціальні явища український вчений розглядав подібно до О.Конта та Дж.С. Мілля як органічну цілісність. На його думку, вони мають бути предметом вивчення державних, юридичних, економічних наук. З раннім інституціоналізмом В.Левитського об'єднує думка, що між соціальними явищами існують тісні взаємозв'язки і взаємозалежність: «Економічним формам побуту певного часу відповідають аналогічні форми державного устрою і юридичного порядку тощо» [5, С. 25]. Іншою спільною рисою поглядів українського вченого і класичного інституціоналізму є прагнення досліджувати господарські явища в площині інституцій: юридичних, політичних, моральних, релігійних тощо. Він вважав, що розвиток кожної інституції підпорядкований причинно-наслідковим зв'язкам історичної еволюції. Дослідження законів, що обумовлюють такі зв'язки мають бути предметом аналізу кожної науки, яка вивчає суспільство.

Вчений, розуміючи цілісність суспільства як об'єкта дослідження, прагне виправдати його вивчення частинами, оскільки вважає, що такий підхід відповідає «будові пізнавальних властивостей людини». Доказом цього, на думку В.Левитського, є наявність окремих суспільних наук та поразка зусиль у створенні єдиної соціальної науки, яка б пояснювала суспільство у його цілісності. Паралельне існування наук про суспільство сприятливо впливає на їхній розвиток, оскільки вони збагачуються, використовуючи здобутки одна одної. В.Левитський зауважує: «Економічні вчення про ренту, прибуток, процент, заробітну плату – ґрунтуються на передбаченні існування інституції приватної власності, певної психічної мотивації, що керує господарською діяльністю» [5, С. 30].

Нехтування історичними складовими теоретичних досліджень викликало заперечення у В. Левитського. Він дорікає Карлу Менгеру, який, визнаючи необхідність у теорії народного господарства брати до уваги факти історичного розвитку народів, у законах теоретичної економії відводить «умовам місця, часу та історичного розвитку» другорядну роль «модифікації господарських явищ» [5, С. 37, 40] Відмінності теоретичного й історичного аналізу, на думку вченого, полягають не у

тому, як зазначає К. Менгер, що історія господарства вивчає індивідуальні, а теоретична економія – типові явища. Основна відмінність, на думку В. Левитського, у тому що «предметом господарської історії в однаковій мірі є типові та індивідуальні явища господарського життя, але історія досліджує їх з боку самого процесу їх розвитку та перетворення одних форм таких явищ у інші (соціальна динаміка) тоді, коли теоретична економія досліджує господарські явища даного історичного типу господарського устрою ... зв'язки та закономірності між ними» [5, С. 61] у статичному стані.

Отже, помітно, що у питанні історичних складових економічної науки В. Левитський стає на бік німецької історичної школи. Господарські явища, на думку вченого, належать до категорій історичних явищ і постійно змінюються в процесі «культурного розвитку народу». Він наголошує: «Жодна система економічних теорій, якщо вона тільки бере до уваги історично сформовані господарські стосунки, не може бути універсальною теорією господарства, ... а неминуче буде тільки теорією господарства певної історичної формації» [5, С. 42]. До заслуг «економістів соціалістичної школи» – К. Маркса та К. Родбертуса – він зараховує першість запровадження порівняльно-історичного аналізу господарських форм побуту різних народів з теоретичними висновками політичної економії і встановленні основних типів державного устрою, які історично змінювали один одного [5, с. 48–49; 6, С. 583].

В. Левитський порушив проблему імплементації інституцій державною владою. Він застерігав від необдуманого запозичення міжнародного досвіду в таких процесах, «оскільки дуже часто буває, що один і той самий захід, за неоднакових суспільних умов та різній народній психології, може мати у різних народів неоднакові наслідки» [7, С. 251]. В. Левитський наполягав на вивченні, вживаючи сучасний термін, інституційного середовища, перед імплантацією інституцій. «Пересадка інституцій» із «неоднорідного суспільного середовища» може мати негативні наслідки якщо не спирається на ретельне вивчення особливостей культури, розвитку, суспільних умов як того суспільства, звідки вона запозичується, так і того суспільства, куди вона здійснюється.

Серед представників української соціології другої половини XIX – початку XX ст. виокремлюється постать видатного вченого Максима Ковалевського (1851–1916), яка викликає зацікавлення у дослідників історії інституціоналізму не тільки через дослідження соціально-економічних інституцій, але й через застосування порівняльно-історичного методу.

Порівняльно-історичний метод, який ґрунтувався на визнанні єдності та цілісності суспільства, М. Ковалевський запозичив із юриспруденції. Вчений завжди підкреслював історичні закономірності розвитку соціально-економічних явищ, тобто намагався досліджувати їх в процесі еволюції.

Основну привабливість порівняльно-історичного методу М. Ковалевський вбачав не стільки у відкритті нових фактів, скільки у науковому обґрунтуванні вже існуючих [2, С. 23]. Цілісно власне розуміння цього методу він вперше виклав у праці «Історико-порівняльний метод в правознавстві і методи вивчення історії права» (1880).

Історико-порівняльний метод М. Ковалевський, який був фаховим юристом, спробував застосувати передусім до правознавства. На думку вченого, порівняння розвитку права різних народів має визначити відповідність тих чи інших правових норм певній історичній стадії суспільного розвитку: родовій, державній чи світовій. Окремі факти випадкової подібності або ж відмінності, взяті поза історичним контекстом, не можуть бути підставою для наукових узагальнень. Застерігаючи від можливих помилкових висновків при довільному застосуванні методу, М. Ковалевський пропонує враховувати ступені розвитку держав, оскільки наявні правові норми, на його думку, є продуктом тривалої еволюції. Він наголошує, що беручи до уваги довільні висновки, «легко тимчасово нав'язати країні установи і звичаї, зміни у яких коштували їй багатьох зусиль і жертв, змиритися з якими вона не може інакше, ніж за умови відмовитися від свого минулого – від своєї історії» [2, С. 8].

Український вчений сформулював три основні завдання порівняльно-історичного методу: 1) виокремити в окрему категорію подібні явища (звичаї та установи) у різних народів, що обумовлені «проходженням різними народами подібних стадій суспільного розвитку»; 2) «забезпечити матеріал для побудови історії прогресивного розвитку форм суспільності та їх зовнішнього втілення у праві»; 3) «з'ясувати причини поступової заміни одних форм людської суспільності та одних норм права іншими» і відновити спадковість суспільного розвитку [2, С. 19–20].

Порівняльний метод у традиції права виник у XVIII ст. завдяки Ш. Монтеск'є. Він є результатом еволюції права на стадії встановлення спільних юридичних норм (за термінологією сучасного інституціоналізму – формальних інституцій) у законодавстві різних держав на основі дослідження їх спільних витоків, розвитку, функціонування. Законодавство можна підводити під спільний знаменник тоді, коли народи мають: 1) спільну історичну долю, а отже і спільні юридичні переконання та інституції (Е. Фірман); 2) однаковий рівень суспільного розвитку (англійські та німецькі історики та юристи). Зокрема, Е. Фірман, порівнюючи правові системи греків, римлян і германців, зазначав, що спільність правових норм може бути результатом їх прямого запозичення одним народом у іншого або ж наслідком дії спільних причин, які можуть сягати доісторичних часів. На що Максим Ковалевський, вважаючи державу та встановлені нею інституції більш пізнім явищем, які постали після злиття різноплеменних

народностей, заперечував: «Порівняльна грамати́ка поза сумнівом може відкрити перед нами картину матеріального побуту арійців в період їх спільного проживання; але зробити те саме щодо суспільного побуту їх – вона звичайно не може» [2, С. 13–14]. Розуміючи складність, багатоплановість історичного процесу, його розвиток під впливом великої кількості причин, вчений не відкидав навіть факту втрати раних правових установ та інституцій під впливом мінливого історичного середовища. Натомість виникнення однотипних з арійськими установ та інституцій у різнопле́мних народів під впливом проходження подібних стадій розвитку М.Ковалевський вважав доконаним фактом. Він був упевнений, що усі народи проходять, нехай і в різні хронологічні періоди, через певні спільні стадії розвитку.

Використовуючи термінологію сучасного інституційного аналізу, можемо констатувати, що М.Ковалевський поставив проблему вивчення формальних та неформальних інституцій для вдосконалення державної політики через поступову імплементацію новітніх інституцій, які б відповідали традиційним очікуванням конкретного суспільства і не порушували його природну еволюцію.

Дослідивши за допомогою порівняльно-історичного методу наявні факти, М.Ковалевський запропонував методи для виявлення та дослідження нових фактів, до яких він зараховує вивчення «фактів переживання» (пережитків) давніх звичаїв (неформальних інституцій), аналіз сукупності правових норм (формальних інституцій) за окреслений проміжок часу. Він також пропонує вивчати факти філології та археологічні джерела. Такий підхід базується на переконанні, «що більш пізні за часом форми суспільності не витісняють собою відразу усіх слідів попереднього порядку. Останні продовжують існувати протягом цілих століть у формі звичаїв та обрядів» [8, С. 27]. Стійкість звичаїв і норм М.Ковалевський пов'язує з схильністю певної народності до примітивних форм існування. Широкий по́лем для аналізу, на його думку, є побут народів Російської імперії, де віддзеркалені певні риси «ранніх форм суспільності». У контексті дослідження інституцій заслуговує на увагу рекомендація М.Ковалевського щодо приведення відповідно до «довільного втілення правової свідомості народу», під яким він розуміє звичаєве право «писаних» законів [8, С. 28]. Отже, вчений прозоро усвідомлював важливість адекватного відображення звичаєвого права у правових нормах суспільства.

Розуміючи обмеженість аналізу правових норм поза межами соціального середовища, Максим Ковалевський прагнув їх досліджувати в площині соціальної системи. Перехід від права до соціології, який був притаманний соціально-історичним розвідкам вченого, не був чимось особливим, а характеризував загальні тенденції розвитку суспільних наук кінця XIX – початку XX ст. Рух мислення від права, політики, соціології до економіки споріднює М.Ковалевського і представників традиційного інституціоналізму початку XX ст.

На думку М.Ковалевського, розум людини здатен подолати деструктивні тенденції суспільного розвитку, а тому наріжним каменем його соціології є вчення про солідарність. Не заперечуючи впливу закону розвитку знання О.Конта на зміну структури суспільства, вчений вважає, що тільки закон солідарності має універсальний характер, оскільки він охоплює усе суспільство. Згідно з М.Ковалевським, еволюція суспільства супроводжується постійним зростанням солідарності. На вченні про солідарність ґрунтується концепція суспільного прогресу М.Ковалевського. Головною ознакою прогресу вчений, подібно до свого учителя харківського історика Д.Каченовського, вважав розширення сфери «примирення» (солідарності) у суспільстві.

Первісне суспільство не знає поділу праці, а тому групи людей складаються із одиниць, які тісно взаємопов'язані між собою, хоча стосунки між групами далеко не дружні. Спільним завданням на цій стадії є збереження життя і продовження роду. «Примирене середовище» первісного суспільства протистоїть жорстокості навколишнього світу. Розширення суспільних груп та їхня диференціація під впливом розподілу праці сприяє поступовому поширенню «примиреного середовища» через зростання взаємозалежності між окремими членами суспільства. У М.Ковалевського солідарність є нормою, що еволюціонує паралельно із розвитком суспільства. Використовуючи сучасну термінологію, можна стверджувати, що у концепції вченого солідарність є неформальною інституцією, яка впливає на поведінку індивіда.

М.Ковалевський у площині концепції суспільного прогресу розглядає суспільно-економічні інституції: плем'я, групу племен, державу, з одного боку, як результат боротьби за існування, а з іншого – як «примирене середовище» із якого вилучені елементи боротьби. На державі, як на політичній цілісності, суспільний прогрес не припиняється, він рухається в бік державних об'єднань, а згодом і до всесвітнього об'єднання народів. Отже, умовою прогресу, на думку вченого, є поширення солідарності як у всередині держави, так і в міждержавних стосунках. Беручи за критерій розвиток суспільної солідарності, М.Ковалевський виокремлює такі основні періоди в історії людства: 1) родова єдність, 2) патріотизм, 3) космополітизм.

Виявляючи свою прихильність до плюралістичної соціології, яка відкидала монізм у будь-яких проявах, у конкретних історико-економічних дослідженнях Максим Ковалевський завжди прагнув обґрунтувати вагу демографічного фактора у еволюції господарства. М.Ковалевський взяв демографічний фактор за критерій періодизації господарського розвитку, виокремлюючи у ньому «дві

головні епохи: 1) епоху господарства, яке розраховане на задоволення місцевого попиту і на безпосереднє споживання, 2) епоху мінового господарства. Кожна із зазначених епох поділяється на періоди, що різняться між собою рівнем поширення обміну відповідно до зростання густоти населення» [3, С. 23].

Становлення як вченого ще одного з представників соціального напрямку Михайла Туган-Барановського (1865–1919) проходило під значним впливом ідеології та теорії марксизму. Він глибоко засвоїв економічну теорію марксизму – вчення про природу і закони розвитку капіталістичного господарства, а тому в перше десятиліття своєї наукової творчості інституції в економічній системі вчений, подібно до К.Маркса, сприймав у площині економічного детермінізму. Проте значні наукові здобутки у XIX ст. у фізиці та біології похитнули світоглядні позиції матеріалізму і обумовили необхідність у ґрунтовних системних дослідженнях. Відомий філософ А.Вайтхед зазначає, що на зламі XIX–XX ст. європейські соціологи і політики зосередили свою увагу на проблемах конфлікту інтересів. Вони вважали, що «послідовно задіяний реалізм потребує відмови від розгляду етичних детермінант поведінки у сфері комерційних і національних інтересів» [13, С. 173].

Михайла Туган-Барановського не влаштовував абстрактно-дедуктивний методологічний підхід класичної політичної економії, оскільки він не висував «на перший план суспільного характеру нашої науки» [12, С. 58]. На його думку, у правильному напрямку рухалися німецькі економісти, тому що, розглядаючи господарство як діяльність, вони залучали до неї людську особистість. Але й такий М.Туган-Барановському не приносив задоволення, позаяк у німецьких економістів «господарська діяльність залишається засобом, а не метою в собі, – метою в собі є зовнішні результати господарської діяльності, які створюють цією діяльністю багатство» [12, С. 59]. Вчений тяжів до визначення господарства не як діяльності, а як «культурної єдності», яке у такому розумінні можна розглядати як «сукупність пристосувань та установ, які служать господарській діяльності, разом з результатами останньої. У цьому розумінні ми говоримо про господарство тієї чи іншої особи як про певну культурну єдність і зовнішнє ціле, незалежно від особистості свого господаря» [12, С. 58]. Вживаючи термінологію сучасного інституційного аналізу, можна стверджувати, що М.І. Туган-Барановський намагався якимсь чином врахувати у визначенні інституційне середовище господарської діяльності.

М.Туган-Барановський не пропонував, як це було властиво інституціоналістам, розширити предмет економічної науки. Цілковито у стилі неокласиків він поділяв політичну економію на теоретичну і практичну економічну науку (економічну політику). Економічній політиці вчений рекомендує «вступати у тісний зв'язок з етикою», яка має забезпечувати їй «керівні ідеї; зокрема центральною ідеєю політики повинна стати етична ідея верховної цінності людської особистості» [12, С. 81]. Економіст, на думку М.Туган-Барановського, має відмовитися від «безнадійної спроби вивчати народногосподарські явища у всій їх складності, що спостерігаються в емпіричній дійсності. Замість цього, він ставить скромніше завдання. Він конструє спрощену людину, яка діє у спрощеному соціальному середовищі» [12, С. 77]. Вивчення ж «соціального середовища, в якому діють люди – пануючі соціальні установи, політичні форми співжиття, діюче право», тобто те, що ми сьогодні називаємо інституційною структурою, вчений покладає на інші соціальні науки. Але що цікаво, він зазначає, що економіст, аналізуючи господарські явища і процеси, має бути добре обізнаним із психічною природою людини (психологією) та враховувати вплив соціального середовища, тобто користуватися висновками соціології [12, С. 76]. Включення людини та її свідомої взаємодії з іншими індивідами надає економічним процесам і явищам інституційного звучання, що суперечило традиційним неокласичним підходам. Методологічні підходи Михайла Туган-Барановського цілковито перебували у руслі основних характеристик української економічної думки, особливістю якої завжди був антропоцентризм. Вони подекуди проявлялися у синтезі, на перший погляд, взаємовиключних теорій, набуваючи інколи досить оригінальних форм. Експериментувати з методологічними підходами різних економічних шкіл українських вчених провокували вузькі межі класичного і неокласичного підходів у економічній науці.

Створену ним синтетичну теорію цінності М.Туган-Барановський називав «улюбленою дитиною» і «покладав на неї великі надії» [10, С. 90]. Теорія цінності ніколи не була складовим елементом інституційного аналізу, але з погляду традиційного інституціоналізму оцінка корисності товару чи послуги обумовлена впливом на індивіда інституційного середовища. Вчений розумів, що теорія граничної корисності може бути тією сполучною ланкою, яка наближає до сформульованої Кантом ідеї верховної цінності. Він інтуїтивно відчув напрямок, який би дозволив залучити до теорії цінності особистість людини, її суб'єктивні оцінки, і тим самим надати їй універсального звучання з позицій сучасної етики. Для вченого це було важливо з двох причин. По-перше, він поділяв думку І.Канта, що особистість людини – найвища святиня: «Центральною ідеєю моральної філософії Канта є ідея нескінченної цінності людської особистості; природнім висновком з цього є ідея рівноцінності людської особистості» [11, С. 21]. По-друге, з етичних позицій він намагався критикувати обмеженість класової природи марксизму. На місце класової солідарності, на думку вченого, має постати загальнолюдська солідарність – «етичне визнання рівноцінності й самоцільності людської особистості» [12, С. 73].

Синтетичну теорію цінності Михайла Туган-Барановського з традиційним інституціоналізмом споріднює закладений в неї принцип історизму та еволюціонізму. Спочатку цінність і вартість вчений розглядає як логічні економічні категорії, що притаманні всякому господарському ладу безвідносно щодо його історичних особливостей. Разом з тим, цінність і вартість специфічно проявляються також як історичні категорії у площині конкретних історичних форм господарства. Як основні логічні категорії, цінність і вартість описують двосторонній господарський принцип всього багатогранного і складного економічного життя – за найменших витрат досягти найбільшої корисності. Категорія цінності розглядається М. Туган-Барановським як мета господарської діяльності, тоді як вартість – лише як засіб для її досягнення.

Висновки. Методологічні здобутки «маргіналістичної революції» сприяли перегляду методологічних підходів представниками соціального напрямку в економічній думці України кінця ХІХ – початку ХХ ст. Зокрема, В.Левитський прагнув синтезувати теоретичні висновки вчення неокласиків з концептуальним підходом німецької історичної школи на основі концепції соціальної статичності та динаміки. М.Ковалевський уникав дедуктивних узагальнень, використовуючи історико-порівняльний метод, який його споріднював з представниками німецької історичної школи та традиційним інституціоналізмом. Під впливом досягнень неокласиків він скерував свій аналіз від соціології до економіки, що повністю відповідає методологічним засадам раннього інституціоналізму. Що ж до М.Туган-Барановського, то він під впливом неокласиків зрозумів обмеженість теоретичних основ марксизму і його практичної функції. Неокласична теорія граничної корисності обумовила намагання вченого адаптувати марксизм до умов нової методології неокласиків через створення синтетичної теорії цінності.

Еволюційні та органічні складові методології представників соціального напрямку та антропоцентризм стали важливою основою для інституційного аналізу господарських явищ і процесів. На наш погляд, важливою є постановка В.Левитським та М.Ковалевським проблеми імплементації інституцій, їх відповідності соціально-економічній структурі суспільства.

Список використаної літератури:

1. *Гайдай Т.В.* Парадигма інституціоналізму: методологічний контекст : монографія / *Т.В. Гайдай.* – К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2008. – 296 с.
2. *Ковалевский М.М.* Историко-сравнительный метод в юриспруденции и приемы изучения истории права / *М.М. Ковалевский.* – М. : Тип. Ф.Б. Миллера, 1880. – 74 с.
3. *Ковалевский М.М.* Развитие народного хозяйства в Западной Европе : публ. лекции, читанные в Брюссельском ун-те / *М.М. Ковалевский.* – СПб : Ф.Павленкова, 1899. – 230 с.
4. *Коропецький І.-С.* Українські економісти ХІХ століття та західна наука / *І.-С. Коропецький.* – К. : Либідь, 1993. – 192 с.
5. *Левитский В.* Задачи и методы науки о народном хозяйстве / *В.Левитский.* – Ярославль, 1890. – 258 с.
6. *Левитский В.* Вопрос о методе политической экономии в новейшей германской литературе / *В.Левитский* // Юридический вестник. Изд. Моск. Юридич. Общества. – № 9. – 1884. – С. 581–605.
7. *Левитский В.Ф.* Предмет, задача и метод науки полицейского права / *В.Ф. Левитский* // Записки Императорского Харьковского университета. – Кн. 1. – Харьков, 1894. – С. 231–255.
8. *Леоненко П.М.* Методологічні аспекти історії української економічної думки (ХІХ-ХХ ст.) : монографія / *П.М. Леоненко.* – К. : ІАЕ УААН, 2004. – 434 с.
9. *Лортикян Э.Л.* Украинские экономисты первой трети ХХ столетия: очерки истории экономической науки и экономического образования / *Э.Л. Лортикян.* – Х. : «Харьков», 1995. – 193 с.
10. *Туган-Барановский М.И.* Неизвестный / *М.И. Туган-Барановский.* – СПб. : Нестор-История, 2008. – 284 с.
11. *Туган-Барановский М.И.* К лучшему будущему : сб. социально-философских произведений. – М. : «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 1996. – 528 с.
12. *Туган-Барановський М.І.* Основи політичної економії / *М.І. Туган-Барановський* ; наук. ред., авт. перед. і вступ. статті С.М. Злупко. – Львів : Вид. центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2003. – 628 с.
13. *Уайтхед А.* Избранные работы по философии / *А.Уайтхед* ; пер. с англ. ; сост. И.Т. Касавин, общ. ред. и вступ. ст. М.А. Кисселя. – М. : Прогресс, 1990. – 720 с.

УЩАПОВСЬКИЙ Юрій Володимирович – кандидат економічних наук, доцент Житомирського державного технологічного університету.

Наукові інтереси:

– проблеми історії економічної думки України;

– методологічні аспекти інституційного аналізу економічних систем.

Тел.: (095)685-00-67.

E-mail: ushch@i.ua.

Стаття надійшла до редакції